

зруйнувало зашкарублі численні кордони – свободи. І не тільки свободи уявної та духовної, як то вчили стоїки або потім теологи, а свободи реальної і земної, яка б дозволяла робити кожному свою справу як втілення свого ж "призначення", що в протестантській версії християнства і було служінням Богові. Ці світоглядні підмурки раціоналістично орієнтованих теорій природного права поступово сформува-ли той світ, де права людини почали отримувати юридичне втілення та фактичну реалізацію. Іншими словами, Новий час став часом втілення ідеальних сутностей гуманістичної спрямованості, що були надбанням релігійних пошуків і взагалі мрій про справедливість, які втілювалися переважно в художньо-образній формі, але раціоналістичне (у тому числі і як втілення "common sense" – здорового глузду) обґрунтування отримали в філософських – філософсько-правових – побудовах. Останні передували не тільки розвиткові гуманістичної культури людства, а й економічній необхідності (це стосовно насамперед ідеї особистої свободи). Доведення ідей рівності, права на життя тощо відбувається і в наші часи, що в правовому сенсі поєднує їх з попередніми трьома-чотирма століттями, але це вже дещо інший сюжет, хоча й тісно пов'язаний з викладеним у цих рядках¹.

УДК 340.116

О.В. Онуфрієнко

**СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ
ПРАВОВИХ СИСТЕМ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ**

У статті проаналізовано процес еволюції порівняльно-правової доктрини стосовно проблеми класифікації правових систем; досліджено наукову обґрунтованість як основних сучасних підходів до класифікації в цілому, так і критеріїв, що використовуються в їх контексті, зокрема; виявлено складні моменти, що визначають релятивістський характер наявних класифікаційних моделей, та з урахуванням цього окреслено перспективи подальших тематичних досліджень.

Ключові слова: *національна правова система, правова сім'я, класифікація правових систем, критерії класифікації правових систем, підходи до класифікації правових систем, гібридні правові системи, розвиток національних правових систем, конвергенція та дивергенція правових систем, взаємодія правових систем.*

¹ Див.: Литвинов О.М. До постановки питання про ключову роль теорій природного права Нового часу у створенні сучасної правової реальності, або чи можемо ми говорити про "другий осьовий час"? // Вісник Луганського державного університету імені Е.О. Дідоренка. – 2013. – Вип. 2.

В статті проаналізовано процес еволюції порівняльно-правової доктрини стосовно проблеми класифікації правових систем; досліджено наукову обґрунтованість як основних сучасних підходів до класифікації в цілому, так і критеріїв, використовуваних в їх контексті, в частині; виявлені складні моменти, що визначають релятивістський характер існуючих класифікаційних моделей, і з урахуванням цього обрисовані перспективи наступних тематичних досліджень.

Ключові слова: національна правова система, правова сім'я, класифікація правових систем, критерії класифікації правових систем, підходи до класифікації правових систем, гібридні правові системи, розвиток національних правових систем, конвергенція і дивергенція правових систем, взаємодія правових систем.

In the article an analysis of the process of evolution of comparative law doctrine in relation to the problem of classification of the legal systems has been carried out; scientific validity of the modern approaches to classification and of the criteria which are used in their context has been researched; difficult moments stipulating relativistic character of present classification models has been described; prospects of subsequent thematic researches has been outlined.

Key words: national legal system, legal family, classification of the legal systems, criteria of classification of the legal systems, approaches to classification of the legal systems, hybrid legal systems, development of national legal systems, convergence and divergence of the legal systems, co-operation of the legal systems.

Історія розвитку порівняльного правознавства тісно пов'язана з дослідженням кількох традиційних для компаративістики проблем, які (у міру накопичення різноякісних даних юридичної практики та відповідно до парадигм розвитку доктрини) постійно ускладнюються, вимагають власного розв'язання в контексті оновлених методик наукового пошуку, потребують перегляду з сучасних позицій юридичної науки тощо. Одна з таких проблем по суті призвела до зародження правничої компаративістики як такої, принаймні на макрорівні; мова йде про проблему класифікації національних правових систем, про створення точної світової правової "мапи", що ґрунтується передусім на виявленні загального та особливого у різних правопорядках та їх групуванні відповідно до визначених критеріїв.

Вчені-компаративісти не можуть залишитися осторонь від вивчення особливостей та закономірностей поступового розвитку, еволюції правових систем, які рухаються в цілому в одному напрямку, визначеному загальноновизнаними орієнтирами: концепцією правової

держави, теорією розподілу влад, ідеєю надійного захисту прав і свобод людини тощо. Це відбувається шляхом постійних пошуків найбільш вдалих правових рішень, рецепції ефективних правових механізмів та конструкцій, що продемонстрували власну ефективність упродовж тривалого часу при розв'язанні споріднених проблемних питань, за допомогою поступової відмови від неоптимальних юридичних архаїзмів, навіть якщо вони відомим чином визначають традиційні особливості правової системи чи навіть правової сім'ї, взаємовпливу юридичної практики, абстрактних ідей та теоретичної доктрини в цілому, свідомої системної роботи по зближенню законодавства тощо. Думається, що ефективне вирішення цих завдань неможливе без дослідження сутності та механізмів діалектичної взаємодії правових систем, виявлення ступеня їх спорідненості, загальних та особливих характеристик, придатності того чи іншого правового засобу чи механізму для рецепції іншою правовою системою тощо¹.

Розуміння цього обумовлює необхідність звернутися до традиційної для компаративістики проблеми класифікації правових систем сучасності і з нових позицій оцінити результати різних класифікаційних підходів. Дійсно, визначення точних меж таких складних об'єктів як правові системи, що перебувають у постійній різноякісній взаємодії, дозволить краще описати траєкторії і напрямки їх руху, динаміку зближення чи віддалення, оцінити перспективи можливих змін у характері взаємовпливу. Уточнення критеріїв класифікації дозволить виявити додаткові глибинні фактори, що зумовлюють характер історичної та сучасної взаємодії правових систем, визначають наявність чи відсутність активної рецепції правових ідей і концепцій, інститутів права й окремих правових норм, інтенсивність та ефективність запозичення тощо.

Необхідно констатувати наявність великої кількості правових систем перехідного чи гібридного типу, які важко піддаються спробам класифікації (принаймні ґрунтуючись на вже ustalених критеріях). Це стосується передусім правових систем постсоціалістичних країн, що знаходяться на тому чи іншому етапі трансформації, одночасно відчувачи вплив загальносвітових процесів правової, економіч-

---

¹ Онуфрієнко О.В. Процеси конвергенції та дивергенції правових систем сучасності: досвід постановки проблеми / О.В. Онуфрієнко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка: Науково-теоретичний журнал. – 2012. – № 3. – С. 58.

ної, політичної глобалізації і "тяжіння" до традиційних для себе архаїзмів соціалістичного права. Розуміння цього також **актуалізує** проблему класифікації правових систем у сучасних умовах. Формування та розвиток права Європейського Союзу, системні реформи правової системи в цілому та судової системи Великої Британії зокрема вимагають оновленого розгляду навіть двох основних правових сімей сучасності – романо-германської та англо-саксонської.

Зазначене дозволяє констатувати, що дослідження сутності та характеристик різних підходів до класифікації правових систем сучасності, їх спільних та особливих властивостей, є **цілком на часі**. Усвідомлення цього уможливило і відповідне формулювання **комплексної мети пропонованої статті**, а саме: проаналізувати процес еволюції порівняльно-правової доктрини стосовно проблеми класифікації правових систем, оцінити наукову обґрунтованість основних сучасних підходів до класифікації та критеріїв, що використовуються в їх контексті, критично описати складні моменти, що обґрунтовують релятивістський характер класифікаційних моделей та, базуючись на цьому, намітити перспективи подальших тематичних досліджень.

Класифікація (від лат. *classis* - "клас" та *facio* - "роблю") - це "система розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями"¹. З філософської точки зору, за допомогою класифікації розкривається внутрішній зв'язок між групами, за якими розподілено об'єкти, що класифікуються. При цьому так звана формальна класифікація ґрунтується на подібності предметів у межах кожної групи (класу), яка визначається наявністю в них певних спільних властивостей; змістовна класифікація базується не на формальних, а на діалектичних принципах, переносячи центр уваги на розкриття внутрішніх закономірних зв'язків між групами предметів, що класифікуються, на певний об'єктивний закон, який, можливо, не був виявлений чи врахований за формального підходу².

Власне постановку питання про необхідність класифікації правових систем було здійснено ще на початку ХХ сторіччя; у цей ж період було запропоновано критерії класифікації та зроблено перші спроби згрупувати правові системи на їх основі. А. Есмайн, внесок якого у розробку тематичних проблем важко переоцінити, запропо-

¹ Новий словник української мови / В. Яременко, О. Сліпущко. - У 4-х томах. - Том 2. - К.: "Аконіт", 1998. - С. 258.

² Философская энциклопедия / Под ред. Ф.В. Константинова. - В 5-ти томах. - Том 2. - М.: "Советская Энциклопедия", 1960. - С. 523.

нував класифікувати правові системи в межах романської, германської, англосаксонської, слов'янської та ісламської правових сімей, виокремивши наступні критерії класифікації: історія розвитку правових систем, їх структура та відмінні особливості¹. А. Леві-Ульман виокремив сім'ї континентально-європейського, англо-американського та ісламського права, базуючись на критерії ролі правових джерел у правових системах континентального та загального права²; фундаментальні відмінності нормативно-правових актів та судових прецедентів визнаються одним із найважливіших критеріїв класифікації правових систем і в сучасних дослідженнях. Н. Созе-Альє ще 1913 року (відповідно до загальнонаукових тенденцій того часу) запропонував групувати правопорядки за національною ознакою, виокремивши монгольську, семітську, право нецивілізованих народів та індоевропейську, яка, в свою чергу, поділялася на індуську, іранську, кельтську, греко-латинську, германську, англосаксонську та латвійсько-слов'янську³.

Новий фундаментально важливий критерій було запропоновано пізніше М. Пазом, що враховував, якою мірою розвиток тієї чи іншої правової системи відбувався під впливом міжнародно-правових звичаїв, римського та канонічного права, дійшовши, щоправда, дещо несподіваних висновків, виокремивши, наприклад, "римсько-канонічно-демократичне право", що об'єднує правові системи латиноамериканських країн, Швейцарії та Росії, які характеризуються фундаментальними відмінностями тощо⁴.

Наступний етап розвитку доктрини порівняльного правознавства у визначеному напрямку відноситься вже до 50-60-х років ХХ сторіччя, коли вдалося досягнути значного прогресу як у формуванні системи критеріїв групування правових систем у сім'ї, так і власне у створенні конкретних моделей класифікацій. Мова йде передусім про дослідження А. Арміджона, Б. Нольде та М. Вольфа, які відмежувалися від географічних, національно-культурних та інших переважно неюридичних чинників, зосередившись лише на правових аспектах, на співвідношенні загального та особливого у правових системах. Це дозволило співавторам виокремити сім правових сімей: французьку, німецьку, скандинавську, англійську, російську, ісламську та індійську⁵.

¹ Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: В 2-х т. - Том 1. Основы / К.Цвайгерт, Х.Кетц. - М.: "Международные отношения", 2000. - С. 100.

² Там же. - С. 100-101.

³ Цвайгерт К. Знач. праця. - С. 101.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

Вагомий внесок було здійснено і французькою школою порівняльного правознавства, що переважним чином базується на працях відомого спеціаліста Р. Давіда, який не тільки виокремив самостійну сім'ю соціалістичного права (що було вельми актуально і новачійно на момент публікації результатів дослідження), поєднав романське та германське право в єдину романо-германську правову сім'ю¹, але й, критикуючи попередників, запропонував два критерії для виявлення відмінностей між правовими системами та сім'ями: ідеологічний (що є відображенням релігійних, філософських моделей, що домінують у певному суспільстві, а також його політичної, економічної і соціальної структур) та техніко-юридичний, що відіграє допоміжну роль. На основі застосування цих критеріїв Р. Давід виокремив п'ять правових сімей: західного права, радянського права, ісламського, індуїстського та китайського права²; у подальших дослідженнях автор почав розрізняти три основні правові сім'ї - романо-германського, загального та соціалістичного права та ввів родове поняття "інших систем", де об'єднав правові системи релігійно-традиційного типу.

У той же час класифікація Армінджона, Нольде та Фольфа була сприйнята німецьким порівняльним правознавством. Значною мірою внаслідок саме того, що ці дослідники свідомо відмовилися від переважної більшості неюридичних критеріїв, підкресливши, що "раціональна класифікація сучасних правових систем вимагає вивчення їх змісту"³, хоча переконливої системи критеріїв вони так і не запропонували, обмежившись майже "інтуїтивним" уявленням про родову спорідненість тих похідних правових сімей, що мають загального "попередника". Цю класифікацію було суттєво вдосконалено відомими німецькими компаративістами К. Цвайгертом та Г. Кетцем, які не прагнули використати єдиний універсальний критерій (як більшість їх попередників), а вперше розробили системну концепцію критеріїв класифікації, запропонувавши категорію "правовий стиль", в межах якої поєднали наступні характеристики національних правових систем: історичне походження і розвиток правової системи; пануюча доктрина юридичної науки та її специфіка; своєрідні правові інститути; джерела права та методи їх тлумачення; ідеологічні фактори⁴. Такий підхід до-

¹ Осаке К. Сравнительное правоведение в схемах: общая и особенная части / К. Осаке. - М.: "Дело", 2002. - С. 29.

² Цвайгерт К. Значч. праця. - С. 101.

³ Там само. - С. 103.

⁴ Див.: Цвайгерт К. Значч. праця. - С. 107-108.

зволив його авторам виокремити п'ять основних правових сімей: романську, германську, англо-американську, північну (скандинавську) та соціалістичну, а серед інших правових систем розглянути зокрема ісламське право, індуїстське право та правову сім'ю Далекого Сходу.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що в контексті сучасного порівняльного правознавства звичайно виокремлюються декілька "родових" підходів: у межах французької школи порівняльного правознавства, які базуються на працях Рене Давіда, та в контексті німецької школи, сформованих переважним чином роботами К. Цвайгерта та Г. Кетца, котрі сформулювали поняття "правового стилю" правових сімей, виокремили самостійну скандинавську правову сім'ю та відмовилися від ідей про єдину романо-германську правову сім'ю тощо. Інші варіанти класифікацій так чи інакше ґрунтуються на цих підходах або їх комбінаціях, розвиваючи та доповнюючи їх. Наприклад, найбільш помітні представники американської школи порівняльного правознавства М. Глендон, М. Гордон та К. Осаке використовують як базис класифікацію Р. Давіда, уточнену за допомогою використання класифікаційного критерію "правового стилю", запропонованого К. Цвайгертом та Г. Кетцем, зокрема, серед правових сімей світського типу виокремивши так зване західне право (континентально-європейське, загальне та скандинавське), квазізахідне право (соціалістичне та постсоціалістичне) та незахідне право (звичаєве право деяких країн Африки та Азії). Так зване "західне право", відповідно до концепції К. Осаке, ґрунтується не на географічному положенні країни, а передусім на підході до розуміння концепції правової держави та характеризується відповідним рівнем правової культури населення¹.

У другій половині 90-х років XX ст. схожу модель запропонував відомий російський теоретик права С. Алексєєв, який окреслив величезні оптимістичні перспективи створення "єдиного права цивілізованих народів" (термін німецького правознавця Е. Рабеля), що поєднало би правові системи демократичних країн, які вже переорієнтувалися відповідно до ідей природних прав людини, де право безумовно є визначальним (найважливішим) регулятором суспільних відносин, де сконцентровані оптимальні юридичні засоби та механізми з високим рівнем ефективності².

¹ Осаке К. Знач. праця. – С. 57.

² Алексєєв С. Собрание сочинений: В 10-ти т. / С. Алексєєв. – Том 6. Восхождение к праву. – М.: "Статут", 2010. – С. 531-539.

Помітний внесок у розробку тематичної доктрини (у другій половині 90-х років XX ст.) зробили відомі фахівці у сфері порівняльного правознавства, "батьки" пострадянського компаративізму – вже згаданий С. Алексєєв, М. Марченко, Ю. Тихомиров. Зокрема, М. Марченко звертається до проблеми критеріїв класифікації правових систем, але здебільшого на оглядово-компілятивному рівні, завершуючи відповідний розділ власного дослідження досить великим за обсягом витягом із робіт К. Цвайгерта та Г. Кетца та Р. Давіда¹ та пропонуючи класифікацію, що не виходить у цілому за межі моделі цих авторів, дещо уточнюючи її: романо-германське право, англо-саксонське, соціалістичне та постсоціалістичне право, релігійні правові системи². Ю. Тихомиров є автором очевидно новаційного підходу, в контексті якого, наприклад, правові системи країн Латинської Америки виокремлено в самостійну правову сім'ю, введено окрему категорію "кочівних правових сімей" – своєрідних юридичних анклавів (провінція Квебек у Канаді, фламандські та валлонські громади у Бельгії тощо) та приділено велику увагу еволюції постсоціалістичних правових систем (ця проблема звичайно ретельно не розглядається зарубіжними спеціалістами взагалі). Дійсно, правові системи колишніх республік СРСР розвиваються в цілому різноспрямовано: Білорусь, Російська федерація та Україна "повертаються" до романо-германського права, зберігаючи суттєві реліктові елементи радянської правової системи (передусім у сфері правової культури та правосвідомості), обтяжені неефективними спробами побудови правової держави; прибалтійські держави увійшли до ЄС і певною мірою тяжіють до скандинавського (північноєвропейського) права; правові системи колишніх середньоазійських республік СРСР відчувають певний концептуальний вплив мусульманської правової сім'ї тощо³.

Навіть вкрай стислий огляд основних підходів до класифікації правових систем дозволяє зробити **ВИСНОВКИ** відповідно до завдань цієї статті.

Дослідницький інтерес учених-правників до проблеми групування національних правових систем у сім'ї відповідно до їх спільних характеристик був одним із вагомих факторів виникнення порівняльного правознавства (на макрорівні) як такого. Еволюція правничої

¹ Марченко М. Курс сравнительного правоведения / М. Марченко. - М.: ООО "Гордец издат", 2002. - С. 457-480.

² Див.: Там само. - С. 481-1035.

³ Див.: Осаке К. Знач. праця. - С. 60.

компаративістики впродовж XX-го сторіччя, збагачення порівняльно-правової доктрини даними практики, виникнення нових правових систем, їх активна багатоаспектна взаємодія, взаємне зближення та віддалення, здійснення активних уніфікаційних заходів тощо завжди корелювали із способом постановки проблеми класифікації правових систем та рівнем наукової обґрунтованості підходів до її розв'язання. У цьому контексті результати класифікації мають не тільки пізнавально-дидактичну цінність, адже поглиблюють, збагачують уявлення про правову "мапу" світу, про генетичну спорідненість та, навпаки, несхожість певних правових систем, їх взаємозв'язок та взаємовплив тощо, але й практичну, оскільки опосередковують будь-який системний процес зближення правових систем, сприяючи уніфікації законодавства, уможливаючи здійснення прогностичних оцінок щодо доцільності та ефективності рецепції того чи іншого правового засобу. Запозичена правова норма або інститут може залишитися незатребуваною у зовсім інших соціокультурних, політичних, економічних умовах, у контексті чужої правової системи, що не є спорідненою з "материнським" правопорядком¹, відтак, результат рецепції у такому випадку буде негативним.

Як було зазначено вище, все багатоманіття існуючих класифікаційних моделей у кінцевому рахунку можна звести лише до двох базових підходів, запропонованих Р. Давідом (французька школа компаративістики) та К. Цвайгертом і Г. Кетцем (німецька школа). До цього часу науковий доробок цих авторів виступає ґрунтовним базисом для переважної більшості досліджень у межах тематичного напрямку наукового пошуку, а (їх) висновки розвиваються та переосмислюються відповідно до найновіших тенденцій розвитку і взаємодії національних правопорядків, доповнюються даними регіонального розвитку правових систем (наприклад, постсоціалістичних країн, держав Латинської Америки) тощо. І в цьому контексті яскраво проявляється релятивістський характер усіх підходів до класифікації правових систем, що зумовлений як суб'єктивними (персональна наукова позиція класифікатора, його інтуїтивне уявлення про "очевидне" існування принаймні двох основних правових сімей сучасності, особливості правової культури та праворозуміння, в межах яких здійснюється конкретне дослідження, специфічна мета останнього тощо), так і об'єктивними факторами, які потребують детальнішого розгляду.

¹ Див.: Марченко М. Знач. праця. – С. 438-439.

Є достатні підстави вважати, що результати класифікації зумовлені передусім обранням того чи іншого критерію групування національних правових систем чи, точніше, системи критеріїв.

В юридичній літературі дискусія навколо питання про критерії класифікації правових систем часто зводиться до констатації факту конкуренції між теоріями "одного критерію" та "кількох критеріїв" класифікації¹. Таке розуміння тематичної ситуації навряд чи відповідає сучасному стану справ. Дійсно, пропонувалися підходи до класифікації правових систем, що використовували один-єдиний критерій: загальні історичні традиції порівнюваних правових систем, природа джерел права, особливості юридичної техніки, нарешті, навіть національно-культурні характеристики суспільства. Але переважно більшість таких підходів було сформульовано ще на ранніх етапах розвитку порівняльного правознавства, у першій половині ХХ-го сторіччя; жоден із таких підходів так і не закріпився як фундаментально-обґрунтований і не став моделлю для подальших розробок. Монокритеріальні підходи ще зустрічаються в сучасній літературі, але мають переважним чином дидактичну цінність, а тому можуть бути використані без ґрунтовної критики лише в навчальній літературі.

Правові системи – комплексні і багатоаспектні явища; використання в якості критерію класифікації лише однієї характеристики, вірогідно, дозволить побудувати групи правових систем, що чітко відокремлюються одна від одної, але неминуче призведе до суттєвого спрощення загальної картини, нівелювання неврахованих властивостей правових систем (причому як схожих, так і відмінних) та неминучих у цьому випадку помилок у визначенні місця гібридних правових систем, які важко класифікувати.

Невипадково розробники найбільш обґрунтованих класифікаційних підходів оперують цілими масивами критеріїв; найбільш умотивовано удається концепція "правового стилю" правових систем сучасності, запропонована К. Цвайгертом та Г. Кетцем і вдосконалена, зокрема, К. Осаке, котра охоплює такі компоненти, як історичний розвиток правових систем, особливості юридичної техніки, техніку тлумачення правових норм, форми правового мислення, структуру права, джерела права, юридичні фікції та ставлення до правового формалізму².

¹ Див.: Марченко М. Знач. праця. – С. 443-451; Осаке К. Знач. праця. – С. 33-34.

² Осаке К. Знач. праця. – С. 84.

Проте навіть у цьому випадку, зрозуміло, неможливо ставити питання про винайдення єдиного правильного підходу до класифікації правових систем сучасності; мова йде про вдалість, ступінь наукової обґрунтованості, більшу теоретичну та практичну цінність тощо. Оскільки будь-яка класифікація має відносний характер, завжди залишається простір для проведення подальших досліджень. Зокрема, не є вирішеною проблема співвідношення "питомої ваги" критеріїв у їх системі при визначенні місця тієї чи іншої правової системи: який саме критерій має пріоритет – наявність єдиного генетичного попередника, наприклад, римського цивільного права, чи відмінності в сучасній правовій культурі, зокрема ставлення до концепції правової держави тощо?

Наявність цілої низки правових систем гібридного типу, що поєднують фундаментальні ознаки принаймні двох правових сімей, значно ускладнює проблему класифікації. У цьому контексті слід згадати так звані правові "анклави", зокрема, правові системи штату Луїзіана в США та провінції Квебек у Канаді, де внаслідок особливостей історичних чинників значною мірою збереглися елементи континентального права. Значна частина колоній Великої Британії, здобувши державну незалежність у контексті деколонізації, утворила складні гібридні полісистемні правопорядки. Як модель такого напрямку розвитку можна розглядати правову систему Індії, де світське право ще зберігає традиційний зв'язок з англо-саксонським правом, але рецептує і континентально-європейські правові рішення та механізми, одночасно співіснуючи з підсистемами релігійного права: індуським та мусульманським. Очевидно, що їх місце у типовій класифікації визначити нелегко.

Існують й інші типи сучасних гібридних правових систем. Для їх опису зарубіжні вчені-компаративісти використовують категорію *квасізахідне право*, яке в цілому співвідноситься із західною правовою традицією, має похідний від неї характер, особливо за формальними ознаками (типологія та ієрархія джерел права, структура правової системи тощо), але характеризується відносно низьким рівнем правової культури і правосвідомості громадян та неспроможністю реалізувати більшість аспектів правової держави як у сфері економічної демократії (реальна свобода підприємництва та свобода договору, недоторканість приватної власності, мінімальне втручання держави у ринкові відносини), так і у сфері демократії політичної (дійсний політичний плюралізм, рівність громадян перед законом, республіканська форма правління (чи конституційна монархія), розподіл влад,

свобода громадян та невідчужуваність прав, принцип верховенства права, незалежність судової влади та механізм конституційного контролю тощо¹. До квазізахідного права звичайно відносять правові системи сучасного соціалістичного права (КНР, КНДР, Лаос, Куба, В'єтнам) та - вже виключно в історичному сенсі - соціалістичну правову сім'ю в цілому. Питання про місце правових систем пострадянських країн (у тому числі Білорусі, Росії, України) залишається дискусійним: вони в цілому вийшли за межі квазізахідного права, проте ще зберігають деякі його особливості², більшість яких пов'язана з неспроможністю здійснення концепції правової держави.

Це далеко не вичерпний огляд складних випадків; значна частина правових систем демонструє спорідненість на рівні приватного права і одночасно суттєві розбіжності на рівні публічного³. У контексті усталених підходів до класифікації фактор спорідненості приватного права звичайно переважував, що значно спрощувало проблему групування правових систем, але не відбивало належним чином реальне становище.

Різні підходи до розв'язання проблеми класифікації гібридних правових систем є однією з головних причин існування великого розмаїття сучасних класифікаційних моделей, оскільки вони безпосередньо пов'язані з фактом існування складних полісистемних правопорядків, який впливає на загальну доктринальну позицію дослідника, визначає обрання системи критеріїв класифікації, побудову їх ієрархії, обумовлює відмову від урахування деяких характеристик гібридних правових систем (щоб полегшити їх групування з більш однорідними правовими системами) тощо.

Будь-яка класифікація, особливо формальна у філософсько-логічному сенсі, може утворити ілюзію статичності згрупованих за її допомогою об'єктів чи явищ, які насправді пов'язані між собою складними процесами взаємодії. Це, безумовно, стосується і правових систем сучасності, процеси зближення яких є очевидними; дослідники все частіше звертаються до визначення передумов конвергенції національних правових систем, окреслюють основні історичні етапи та сучасний стан співробітництва держав по зближенню систем національного права, фіксують різноманітні механізми та засоби зближення правопорядків, розглядають статус уніфікованих та гармоні-

¹ Осакве К. Зазнач. праця. - С. 92.

² Див.: Там само. - С. 57.

³ Див.: Цвайгерт К. Зазнач. праця. - С. 103.

зованих норм у правових системах різних держав світу, вивчають конкретні правові інструменти як елементи механізму зближення національних правових систем (інтегральні конвенції, модельне законодавство, субправо тощо). З іншого боку, діалектика взаємодії правових систем проявляється також у наявності зворотних процесів дивергенції, віддалення¹. Зокрема, активна регіональна уніфікація також може бути одним із чинників віддалення сукупності національних правових систем від "материнської" правової сім'ї (латиноамериканські держави), унікальний самостійний розвиток правової системи новоствореної держави після політичного відокремлення від метрополії (США), "кризи" правової дивергенції, звичайно пов'язані з розпадом державних утворень імперського та квазіімперського типу (їх результатом завжди були більш/менш активні відцентрові тенденції у подальшій розбудові нових та оновлених національних правових систем).

Думається, що ці аспекти у всій повноті ще не були враховані і в цілому в контексті порівняльного правознавства, і в межах проблеми класифікації правових систем; розуміння діалектики взаємовпливу правових систем дозволить виявити і пояснити закони формування гібридних правових систем², які утворюються в результаті складних процесів одночасної дивергенції та конвергенції і внаслідок цього з нових позицій оцінити перспективи їх групування.

Комплексний підхід до класифікації правових систем сучасності, що враховує, окрім вже усталених в юридичній науці критеріїв, також складну діалектику взаємодії правових систем, дозволить підкреслити динаміку процесів взаємного впливу різних правопорядків, акцентувати увагу на конвергенції та дивергенції їх елементів, описати еволюційний розвиток правових систем, не фіксуючи окремі статичні "зліпки" з нього, а виявивши вектори зближення та віддалення, передумови і наслідки гібридизації правових сімей тощо. Подальші дослідження у цьому напрямку дозволять запропонувати класифікацію, що базується на дійсно діалектичних принципах, розкриваючи складні закономірні зв'язки у формах зближення та віддалення між сучасними правовими системами.

¹ Див.: Онуфрієнко О.В. Знач. праця. – С. 57-66.

² Див.: Там само.